

ЯК РОСІЯ ОТРУЮЄ СВІДОМІСТЬ ДІТЕЙ У КРИМУ

→ 3

«ЧУЖІ СЕРЕД ЧУЖИХ» ТА «ЧУЖІ СЕРЕД СВОЇХ», АБО ЧОМУ НАМ ПОТРІБЕН ФОНД РЕІНТЕГРАЦІЇ «КРИМ»

→ 4

№ 13
2021

**КРИМСЬКА
СВІТЛИЦЯ**

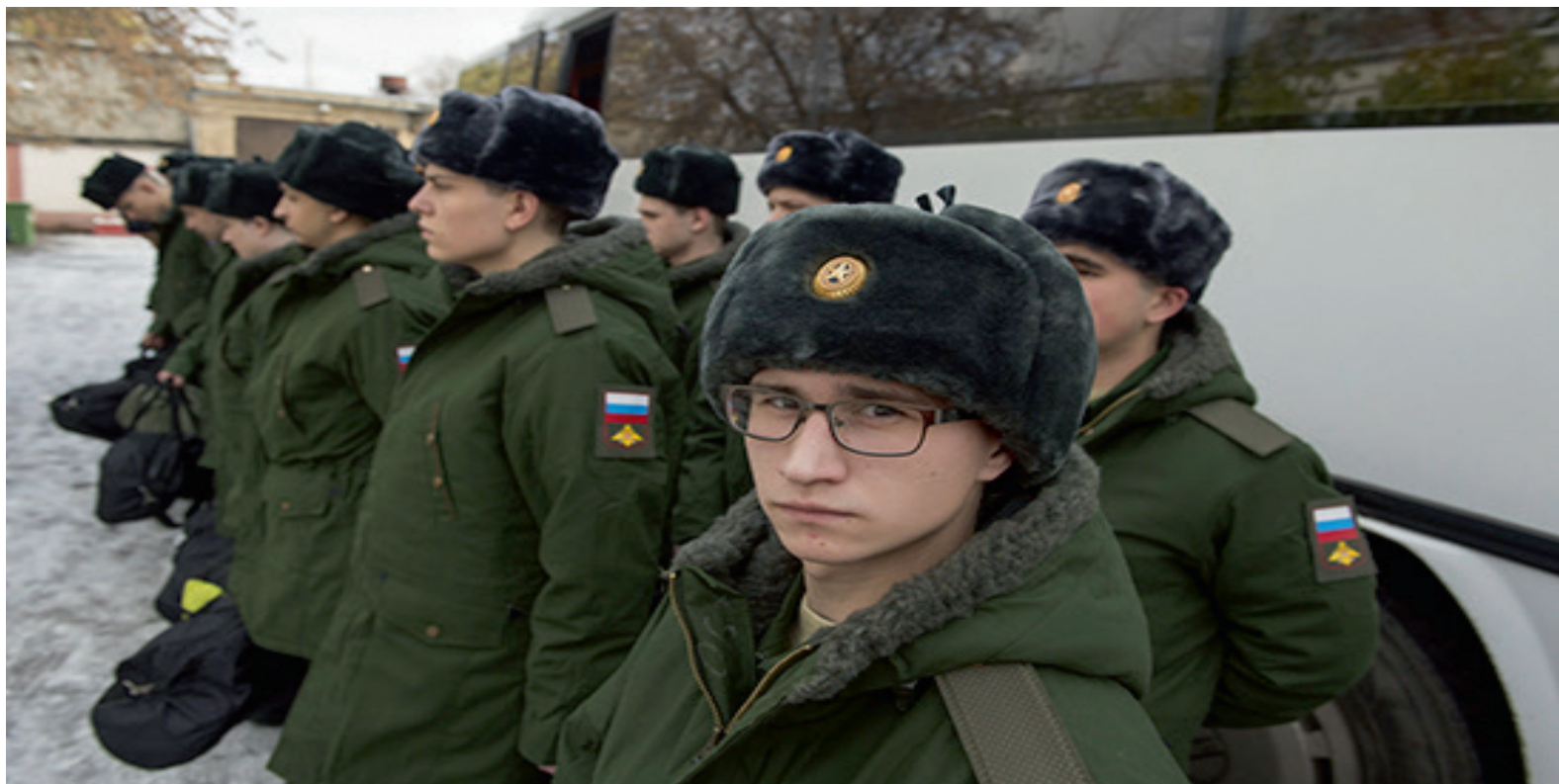
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА
УКРАЇНСЬКА
ГАЗЕТА

літературно-художня, публіцистична

НЕЗАКОННА РОСІЙСЬКА АРМІЯ, АБО ЧОМУ КРИМЧАНИ – ЖЕРТВИ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ

НАГОЛОС

Російська Федерація призиває кримчан на службу до своєї армії, оскільки примусово визнала їх своїми громадянами. Починаючи з часу тимчасової окупації півострова, щороку, двічі на рік, вона проводить призовні кампанії: навесні та восени. Обов'язковому призову підлягають придатні до військової служби чоловіки віком від 18 до 27 років, які отримали російське громадянство і не проходили військову службу в армії іншої країни. За ухилення від російського призову кримським юнакам сьогодні загрожує кримінальна відповідальність.

Кримчани, які прибули для проходження служби до Ростова-на-Дону.

Ольга ГЕРАСИМЧУК

Згідно з даними Кримської правозахисної групи, в тимчасово окупованому Криму з 2014 до 2020 року в російську армію незаконно призвали понад 28 тисяч мешканців півострова.

Однак правозахисники зазначають, що примусовий призов кримчан, так само, як і притягнення до відповідальності за відмову від служби в російській армії, є злочином з погляду міжнародного гуманітарного права. Адже здійснення призову мешканців окупованих територій до лав армії, яка окупує, а також безперервна на території Криму пропаганда служби в ЗС РФ порушують ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевської конвенції).

Водночас правозахисники фіксують тенденцію до збільшення кількості переслідувань осіб за відмову від служби в армії держави-окупанта. Особливо помітним це стало у 2020 році.

Так, у січні 2021 року Кримська правозахисна група (КПГ) зафіксувала 13 нових кримінальних справ щодо мешканців Криму за ст. 328 КК РФ (Ухилення від служби в Збройних силах РФ) і 13 нових вироків, ухвалених за цією ж статтею. Це – найбільше число вироків, зафіксованих за цією статтею за місяць упродовж усього періоду окупації, повідомляє сайт КПГ. У грудні 2020 року було зафіксовано 16 нових кримінальних справ щодо мешканців Криму за ст. 328 КК РФ (Ухилення від служби в Збройних силах РФ) і 10 нових вироків, ухвалених за цією статтею.

«Починаючи з 2017 року, у Криму зареєстровано 256 справ за ухилення від призову. З них — у 147 ухвалено вирок. У кодексі адміністративних правопорушень Росії за ухилення від служби передбачені штрафи або виправні роботи. У кримінальному кодексі — штрафи й санкції до позбавлення волі. Причому сплачувати штраф не звільняє від обов'язку служби у збройних силах», — говорить Олександр Седов, аналітик Кримської правозахисної групи.

За його словами, якщо за період з 2015 до 2019 року в так звані «кримські суди» було передано 82 справи за відмову від служби в російській армії, то у 2020 році цих справ було 81. Як зазначив аналітик КПГ, у 2020 році в Криму було проведено дві призовні кампанії. Всього за рік було призвано не менш ніж 6300 осіб.

Аналітик зазначає: досить часто випадки переслідування замовчують самі постраждалі. Вони відмовляються повідомляти про переслідування й не готові спілкуватися ані з правозахисниками, ані з журналістами.

«Кримчани, призвані на військову службу до збройних сил та інших військових формувань РФ після початку окупації Криму, не є злочинцями, вони — жертви воєнного злочину, що скоює держава-окупант», — підкреслює Олександр Седов. Також він радить звертатися до Прокуратури АРК і повідомляти свої історії, які можуть лягти в основу кримінальних проваджень проти організаторів російського призову в Криму.

**ПРОКУРАТУРА:
ПРИЗОВ – ВОЄННИЙ
ЗЛОЧИН**

→ 2

Прокуратура Автономної Республіки Крим та міста Севастополя збирала факти, що підтверджують незаконний призов до Збройних сил РФ у Криму або пропаганду такого вступу.

Керівник відомства Ігор Поночовний на одній із прес-конференцій в «Укрінформі» повідомив, що в рамках досудового розслідування кримінального провадження допитали близько 45 громадян, які підтверджують незаконний призов: «Особи надають підтверджувальні документи, як-от, повістки про виклик, відповідні рішення судів, якими окупаційна влада їх примушує служити і залякує, що в разі небажання добровільно йти служити, їх притягнуть до кримінальної відповідальності».

ПАМ'ЯТКИ

МОНІТОРИНГ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЯ (2014-2020 РР.)

→ 6

НЕЗАКОННА РОСІЙСЬКА АРМІЯ, АБО ЧОМУ КРИМЧАНИ – ЖЕРТВИ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ

→ 1 НАГОЛОС

Усі ці факти Україна надіслала до Міжнародного кримінального суду (МКС) як докази воєнних злочинів РФ в окупованому Криму, де громадян України призивають на військову службу до армії держави-окупанта та пропагують цю службу серед цивільного населення.

«За національним законодавством ми кваліфікуємо цей злочин за статтею 438 як порушення законів і звичаїв війни, а саме: порушення статті 51-ї Женевської конвенції або Конвенції про захист цивільного населення під час війни, яка прямо забороняє державі-окупанту проводити призов громадян до лав своїх збройних сил або чинити тиск чи здійснювати іншу пропаганду вступу до ЗС», – розповідає І. Поночовний.

Він уточнив, що це не стосується тих, хто добровільно йде до збройних сил держави-окупанта. Злочин є лише діяльність держави-окупанта, а також її адміністрації на окупованій території, які пропагують добровільний вступ до своїх збройних сил.

«На міжнародному рівні це є воєнним злочином відповідно до Римського статуту, який дещо звужує поняття цього порушення і говорить саме про незаконний призов у збройні сили держави-окупанта як злочин. Тому кваліфікація за національним законодавством охоплює дещо ширший спектр порушень, які вчиняються державою-окупантом у Криму», – пояснює очільник Прокуратури АРК та м. Севастополя.

За його словами, національне законодавство дає змогу розслідувати, направляти до суду і притягати до відповідальності воєнних злочинців, але відсутність доступу до території та співпраці з державою-окупантом звужує ці можливості. Тому інформаційні повідомлення скеровуються до офісу прокурора МКС.

ЯК КАРАЮТЬ КРИМЧАН, ЯКІ НЕ ХОЧУТЬ СЛУЖИТИ У РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ

За російським законодавством ухилення від призову на військову службу карається відповідно до статей 21.5, 21.6 та 21.7 Кодексу РФ про адміністративні правопорушення та статті 328 Кримінального кодексу РФ. Як кримінальне правопорушення ухилення від призову на військову службу ка-

рається штрафом або позбавленням волі на термін до двох років. Особи, які відбули покарання за ухилення від призову на військову службу, і далі є зобов'язаними проходити службу в збройних силах.

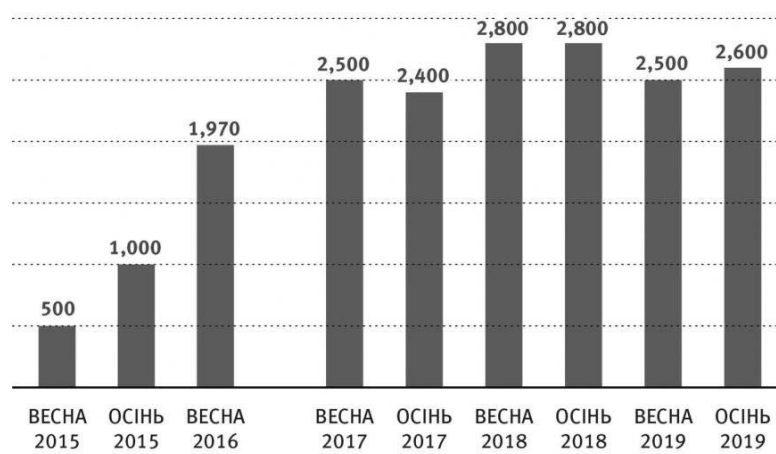
Організація Human Rights Watch вивчала матеріали кримських судових засідань за 2017, 2018 та 2019 роки, покарання у цих справах – штрафи у розмірі від 5 000 до 60 000 рублів (приблизно від \$70 до \$815). Один із вироків, який було винесено так званим «Первомайським районним судом Криму» 17 травня 2018 року, передбачав покарання у вигляді 8 місяців позбавлення волі умовно. Підсудний визнав свою провину.

У більшості судових рішень, переглянутих Human Rights Watch, йдеться про те, що обвинувачені діяли зі «злочинним наміром ухилитися від військової служби» й не з'являлись на призовну медичну комісію або ж у військову частину для проходження служби. У більшості судових справ суди виносили рішення про повернення особових справ призовників до тих військових комісаріатів, де вони стоять на обліку, вочевидь, для подальшого призову.

Приміром, у переглянутій Human Rights Watch справі від 12 вересня 2019 року так званий «Судацький міський суд Криму» інкримінував менеджеру з продаж навмисний злочин, який полягав у тому, що чоловік ухилявся від призову на військову службу, не з'являючись на медичну комісію після офіційного отримання повісток. Під час суду обвинувачений визнав свою провину і йому було присуджено штраф у розмірі 20 000 рублів (приблизно \$300).

В іншій справі так званий «Сімферопольський районний суд Криму» 15 березня 2019 року звинуватив в ухиленні від призову на військову службу зварювальника, який проживає у Сімферопольському районі. Медична комісія визнала чоловіка придатним

Мешканці Криму, яких було призвано до Збройних сил Росії

Цифри взято з періодичних повідомлень Міністерства оборони Російської Федерації.

Дані оприлюднені організацією Human Rights Watch

до військової служби «із незначними обмеженнями», але той, отримавши повістку, не з'явився у «військовий комісаріат» Сімферопольського району. Зважаючи на те, що обвинувачений визнав свою провину, а також, що під його опікою перебувають батьки похилого віку з інвалідністю, суддя закрити порушену проти обвинуваченого кримінальну справу, але призначив йому штраф у розмірі 50 000 рублів (приблизно \$680). Суддя також постановив залишити особову справу призовника у «комісаріаті» Сімферопольського району, очевидно, аби найближчим часом призвати його на військову службу.

У вересні 2017 року так званий «Євпаторійський міський суд» визнав винним менеджера місцевого бізнесу в ухиленні від призову на військову службу та присудив сплатити штраф у розмірі 20 000 рублів (приблизно \$300) за те, що він не з'явився у «військовий комісаріат» після офіційного отримання повістки. Під час судових слухань чоловік заявив, що він не міг прибути для проходження служби, оскільки все ще одужував після операції на геніталіях. Операцію

йому буцімто провели вже після проходження медичної комісії, яка визнала його придатним до військової служби, але перед тим, як він отримав повістку. Так званий «Євпаторійський міський суд» виніс обвинувальний вирок, встановивши, що чоловік був визнаний придатним до військової служби, оскільки під час медичного огляду не висловлював жодних скарг на стан здоров'я, а обстеження та лікування, які він пройшов пізніше, проводились у приватній клініці, а не в державному медичному закладі, і що він не надав призовній комісії жодних медичних документів щодо операції.

За твердженням суду, не з'явившись для проходження військової служби, чоловік «усвідомлював суспільну небезпеку своїх злочинних дій, передбачував неминучість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді ухилення від проходження військової служби і бажав настання цих наслідків».

ЧОМУ ДІЇ РОСІЇ НЕЗАКОННІ?

Відповідно до IV Женевської конвенції, учасницею якої є Росія, держава-окупант не має права

Відповідно до IV Женевської конвенції, учасницею якої є Росія, держава-окупант не має права примушувати мешканців окупованої території служити в її збройних або допоміжних силах. Конвенцією також прямо заборонено «чинити тиск і вести пропаганду на користь добровільного вступу до армії». Ці заборони є абсолютними, і їхнє недотримання є серйозним порушенням конвенцій.

примушувати мешканців окупованої території служити в її збройних або допоміжних силах. Конвенцією також прямо заборонено «чинити тиск і вести пропаганду на користь добровільного вступу до армії». Ці заборони є абсолютними, і їхнє недотримання є серйозним порушенням конвенцій.

Раніше Міністерство закордонних справ України висловило рішучий протест у зв'язку із призовом Російською Федерацією на військову службу громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя. Про це йшлося у заяві відомства.

«Російська Федерація порушує норми міжнародного права, здійснюючи призов захищеного населення до Збройних сил РФ, переслідуючи у кримінальному порядку осіб, що відмовляються від такої служби, а також проводячи масові військово-пропагандистські заходи із залученням населення всіх вікових категорій, включно з неповнолітніми, в умовах стрімкого поширення коронавірусного захворювання COVID-19», – заявили українські дипломати.

Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні неодноразово засуджувала протиправну практику призову, до якої вдається російська влада в Криму. Місія констатувала, що примусовий призов також «негативно впливає на реалізацію потенційними призовниками прав людини, обмежуючи їхнє вільне пересування й доступ до освіти і зайнятості».

У резолюціях, ухвалених у 2014 та 2016 роках, Генеральна Асамблея ООН підтвердила свою прихильність до «суверенітету, політичної незалежності, єдності та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів» і закликала Росію дотримуватися своїх зобов'язань як окупаційної держави відповідно до норм міжнародного права.

ЯК РОСІЯ ОТРУЮЄ СВІДОМІСТЬ ДІТЕЙ У КРИМУ

НА ЧАСІ

За понад 7 років тимчасової окупації Криму Російською Федерацією виросло покоління кримських дітей, яким щодня розповідають, що вони – громадяни РФ, і готують їх до того, що «свою батьківщину вони мають захищати зі зброєю в руках». Російська пропаганда залізла навіть у дитячі садочки – у ЗМІ можна знайти інформацію про так звані «паради дошкільнят» у Криму, які проводять представники Росгвардії.

Військовий парад у Керчі 9 травня 2019 року за участі молоді та підлітків

У цьому переліку 12 осіб: Від так званих кримських міністрів освіти до вчителів шкіл. Серед них – «ексміністерка освіти, науки і молоді Республіки Крим» Наталія Гончарова, «начальник Управління освіти адміністрації м. Ялти» Ренард Кутковський, «директорка департаменту освіти і науки м. Севастополя» Олена Богомоллова та інші. За словами авторів дослідження, цей список складено, аби привернути увагу до масових порушень прав дитини на території окупованого півострова та запобігти порушенням у майбутньому.

Ольга ГЕРАСИМЧУК

Особливо агресивно мілітаризацію окупаційна влада проводить у школах через такі об'єднання, як «Юнармія», ДТСААФ (Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту Росії), Кримпатріотцентр та інші.

ЧОМУ ПОТРІБНО ГОВОРИТИ ПРО МІЛІТАРИЗАЦІЮ ДІТЕЙ?

Після окупації система освіти півострова стала одним із ключових інструментів підкорення цивільного населення та мілітаризації громадян України на окупованій території. Основними цілями так званого «патріотичного виховання» в Криму є знищення української та кримськотатарської ідентичностей кримських дітей та формування у них ідентичності «універсального російського громадянина».

Це означає, що діти мають бути готові до «виконання громадянського обов'язку і конституційних обов'язків із захисту інтересів» РФ, формування «необхідних якостей та навичок для виконання військового обов'язку у лавах Збройних сил РФ». Невід'ємною складовою російської системи освіти в Криму стали культ війни, насильства, зброї, формування сприйняття України та західних країн як ворогів, толерування злочинів радянської влади, викривлення фактів про події в Україні тощо. Така система унеможливує виховання поваги до прав людини, підготовку дітей у дусі розуміння, миру й терпимості, що гарантовано дітям Конвенцією про права дитини. Крім того, це позбавляє дітей – громадян Украї-

ни – можливості зберегти свою українську ідентичність.

Правозахисники неодноразово підкреслювали, що міжнародне гуманітарне право забороняє не тільки примус до служби в Збройних силах держави-окупанта, а й пропаганду такої служби. Таким чином, злочин примусу до військової служби в формі нав'язування і пропаганди військової служби серед дітей в окупованому Криму є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права і може розглядатися як воєнний злочин, а особи, які безпосередньо в цьому беруть участь, – як воєнні злочинці.

Так, Кримська правозахисна група у доповіді про ситуацію з правами дітей в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі у контексті окупації півострова Російською Федерацією зазначає, що «Російська Федерація як держава-окупант, що поширює свою юрисдикцію на окуповані території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, будучи державою-учасницею Конвенції про права дитини, порушує свої міжнародно-правові зобов'язання відповідно до ст. 6, 8, 17, 38 цієї Конвенції».

У січні 2021 року правозахисники разом із представниками органів влади презентували список осіб, причетних до мілітаризації освітнього простору в Криму та знищення української ідентичності кримських дітей. Таке дослідження провели Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим спільно з Прокуратурою АРК та м. Севастополя та правозахисними організаціями «Кримська правозахисна група», «Українська Гельсінська спілка з прав людини» та ZMINA.

У цьому переліку 12 осіб: від так званих кримських міністрів освіти до вчителів шкіл. Серед них –

Школярі у військовій формі на першотравневій демонстрації у Севастополі

«ексміністерка освіти, науки і молоді Республіки Крим» Наталія Гончарова, «начальник Управління освіти адміністрації м. Ялти» Ренард Кутковський, «директорка департаменту освіти і науки м. Севастополя» Олена Богомоллова та інші.

За словами авторів дослідження, цей список складено, аби привернути увагу до масових порушень прав дитини на території окупованого півострова та запобігти порушенням у майбутньому.

«Росія не лише нарощує свою фізичну присутність на території півострова з 2014 року, а й здійснює мілітаризацію суспільного життя. Насамперед, через освіту. Небезпека системи, яку «будує» РФ у Криму, полягає в тому, що в процес мілітаризації втягнуті діти від дитячих садочків до шкіл та ВНЗ. Підкреслю також, що ми не вважаємо, що всі вчителі чи освітяни в окупації є зрадниками чи мають нести відповідальність. Однак саме ті з них, хто свідомо мілітаризує освітній простір та знищує свідомість дітей, мають бути відомі та мусять розуміти, що понесуть за це відповідальність», – прокоментувала керівниця служби з питань реінтеграції та деокупації Пред-

ставництва Президента України в АРК Крим Олена Халімон.

Володимир Чекригін, заступник голови правління Кримської правозахисної групи, додав, що кримська система шкільної освіти пропагує службу в російських військах. Ба більше, на це витрачаються мільйони рублів з державного бюджету. Правозахисник переконаний: така пропаганда, особливо коли вона спрямована на дітей до 15 років, у яких ще не сформовано критичне мислення, по суті, є однією з форм примусу до подальшої служби в Збройних силах РФ.

«РФ системно проводить агресивну мілітарі-пропаганду серед кримських дітей, витрачаючи на це сотні мільйонів рублів з державного бюджету. До цієї діяльності залучені не тільки російські військові, а й так звані «міністерства» освіти, спорту і культури окупаційної влади у Криму. Вся система шкільної освіти у тій чи іншій формі пропагує службу в російських військах та «ценности русского мира», що позбавляє дітей можливості виявляти українську ідентичність або вільно вибирати свою ідентичність. Такі дії окупанта слід розглядати як воєнний злочин з точки зору міжнародного гума-

нітарного права та як порушення норм Конвенції про права дитини», – каже Чекригін.

Ситуація в окупованому Криму має розглядатися в контексті 29-ї статті Конвенції про права людини, яка передбачає підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в атмосфері розуміння, миру, терпимості та рівності.

«Виховання в дітях позитивного ставлення до армії, військових формувань, схилення дітей та молоді до служби в армії держави-окупанта порушує це базове право, закріплене в міжнародному документі, який Росія ратифікувала ще в 1993 році», – пояснила керівниця освітнього напрямку Української Гельсінської спілки з прав людини Валентина Потапова.

Українська влада реагує на такі порушення: Прокуратура АРК та м. Севастополя документує факти військової пропаганди серед дітей та стежить за станом освіти на тимчасово окупованому півострові.

Прокурорка відомства Ольга Пирогова повідомила, що готується підозра одному з організаторів військово-патріотичного виховання кримських дітей за пропаганду серед цивільного населення служби в армії держави-окупанта.

«Ми також встановили низку установ та організацій у Криму, які отримують фінансування та оснащення від РФ, погоджують програми військово-патріотичного виховання дітей та займаються пропагандою», – додала Пирогова.

Надалі список осіб, причетних до мілітаризації кримської освіти, буде використаний у кримінальних провадженнях та разом з іншими доказами стане підґрунтям для просування нових санкцій щодо осіб, причетних до грубих порушень прав людини в окупованому Криму.

Далі буде...

«ЧУЖІ СЕРЕД ЧУЖИХ» ТА «ЧУЖІ СЕРЕД СВОЇХ», АБО ЧОМУ НАМ ПОТРІБЕН ФОНД РЕІНТЕГРАЦІЇ «КРИМ»

ГОСТРЕ ПИТАННЯ

Між тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і тимчасовою окупацією окремих районів Донецької і Луганської областей є багато відмінностей, проте у цій статті я хотів би звернути увагу лише на одну – в Донецькій та Луганській областях Російська Федерація окупувала лише їхню частину – це окремі райони, перелік яких затверджено Указом Президента України відповідно до Закону України.

Сергій МОКРЕНЮК,
керівник аналітичного напрямку РЦПЛ

Втім, органу чи інституції, що безпосередньо і виключно реалізує політику щодо тимчасово окупованого Криму і виступає в певному сенсі такою точкою «Входу-Виходу» для кримчан, в Україні не створено. Цю функцію могла б виконувати спеціальна державна установа, створена за логікою Українського культурного фонду – Фонд реінтеграції «Крим», державна установа, яка за рахунок бюджетних коштів і коштів іноземних партнерів України та приватних донорів реалізує державну політику щодо тимчасово окупованих Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

У словосполученні «окремі райони» зашифровано велику кількість значень, наслідків, що мають практичне значення.

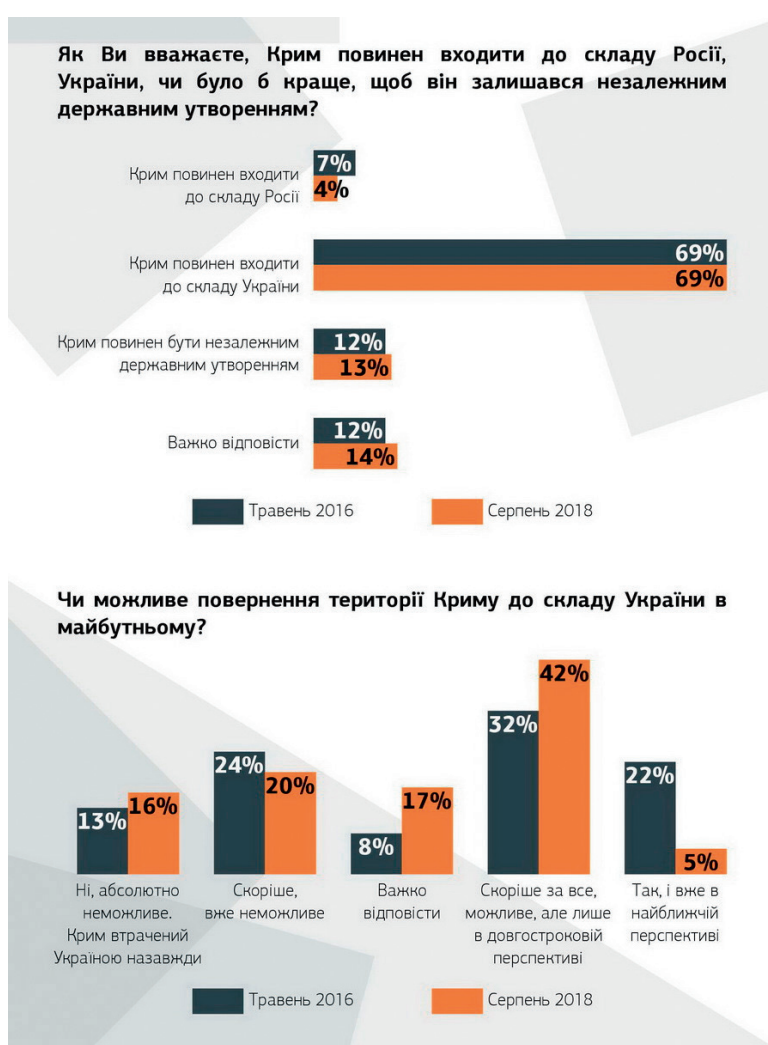
Організація влади в Україні побудована на поділі території держави на окремі самостійні, в плані організації і діяльності місцевих органів державної влади та самоврядування, просторові одиниці. Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси мешканців територіальних громад і передбачає децентралізацію влади. Тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів і відповідальності. Суть цієї політики дуже проста – кожен мешканець села чи міста має право на сучасну медицину й освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги, гарні дороги, чисті й освітлені вулиці, для чого цій адміністративно-територіальній одиниці надаються відповідні повноваження і кошти. Отже, мешканець населеного пункту для отримання будь-яких послуг звертається до органів влади своєї адміністративно-територіальної одиниці. Органи влади, своєю чергою, акумулюють гроші і витрачають їх на мешканців своєї адміністративно-територіальної одиниці.

Сучасна територіальна організація влади в Україні не лише забезпечує створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, а й є елементом становлення інститутів прямо-

го народовладдя, коли мешканці адміністративно-територіальної одиниці самостійно ухвалюють важливі для всієї громади рішення, зокрема, обирають свої органи влади, які відповідальні перед громадою.

Автономна Республіка Крим та місто Севастополь – це дві самостійні адміністративно-територіальні одиниці України, які повністю окуповані Російською Федерацією. Після окупації органи державної влади та місцевого самоврядування в Криму не здійснюють свою діяльність, а в інших регіонах України їхню діяльність не відновлено. Вся сукупність громадян України, що проживають на території окупованих АР Крим та м. Севастополя чи виїхали з них в інші регіони України, наразі як громада не є елементом механізму держави. І якщо мешканці окупованих районів Донецької та Луганської областей продовжують бути включені в механізм держави, оскільки мають органи державної влади та місцевого самоврядування Донецької та Луганської областей (зокрема, відповідні військово-цивільні адміністрації)*, то кримчани з цього процесу вилучені повністю.

На відміну від громадян України з тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей, кримчани своїх місцевих органів влади не мають і залишаються «чужими серед чужих» на окупованому півострові та «чужими серед своїх» в інших регіонах. Херсонська, Запорізька, Миколаївська області є територіально близькими до окупованого Криму, але вони, як і будь-яка інша область України, створюють і забезпечують повноцінне

Дані загальнонаціонального опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2018 року.

життєве середовище саме для мешканців своєї громади.

Співкоординатор руху «Євромайдан-Крим» Андрій Щекун неодноразово висловлював пропозицію створити уряд Криму у вигнанні (екзилі) за аналогією до уряду Української Народної Республіки (УНР) в екзилі, що був створений і працював за межами України у зв'язку із захопленням УНР більшовиками та утворен-

ням УСРР. Діяльність уряду УНР в екзилі визнана Україною на рівні закону. 24 серпня 1992 року останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк урочисто передав грамоти, заяви, президентські відзнаки (клейнод-хрест гетьмана Івана Мазепи), президентську печатку і прапор першому всенародно обраному Президентові України Леоніду Макаровичу Кравчуку, таким чи-

ном засвідчивши, що незалежна Україна є прямою правонаступницею Української Народної Республіки.

Підтримував ідею створення уряду Криму в екзилі і нинішній депутат Верховної Ради України Богдан Яременко: «...Ми маємо створити, перш за все, для підсилення власних можливостей систему менеджменту кримської кризи, якої поки немає в Україні. Йдеться, зокрема, про створення системи органів влади. У нас має бути кримський уряд в екзилі, – зазначав дипломат у 2016 році.

Проте ідея поки що не знайшла підтримки в українському політикумі. Хоча варто визнати, що і ґрунтовних обговорень цієї пропозиції наше суспільство ніколи не продукувало. Всі міркування залишалися (і залишаються) на рівні обміну коментарями в медіа та соціальних мережах, що, безумовно, не свідчить про існування виважених підходів до формування державної політики щодо Криму.

Втім, органу чи інституції, що безпосередньо і виключно реалізує політику щодо тимчасово окупованого Криму і виступає в певному сенсі такою точкою «входу-виходу» для кримчан, в Україні не створено.

ЧИ Є РІШЕННЯ?

На мою думку, цю функцію могла б виконувати спеціальна державна установа, створена за логікою Українського культурного фонду – Фонд реінтеграції «Крим» (далі – Фонд), державна установа, яка за рахунок бюджетних коштів і коштів іноземних партнерів України та приватних донорів реалізує державну політику щодо тимчасово окупованих Автономної

Республіки Крим та м. Севастополя.

Діяльність такого Фонду має відбуватися на підставі та в межах спеціальної програми, затвердженої Кабінетом Міністрів України як вищим органом виконавчої влади України, підготовленої центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування державної політики щодо тимчасово окупованих територій (наразі це Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій), погодженої іншими заінтересованими органами державної влади України.

Отже, джерелами формування коштів та майна Фонду є:

– Кошти державного бюджету (гроші, передбачені в бюджетній програмі на реалізацію заходів з реінтеграції населення, відповідно до підпункту 6 пункту 5 Постанови КМУ від 18.04.18. р. № 328).

– Добровільні внески урядів (зокрема, підтримка урядів країн, які є підписантами Будапештського меморандуму), агентств та установ зарубіжних країн, міжнародних фінансових та інших організацій, зокрема, у формі цільових грантів.

– Добровільні внески фізичних та юридичних осіб, зокрема нерезидентів України.

Україна вже має бюджетну програму, в межах якої на 2020 рік було передбачено близько 20 млн гривень на «здійснення заходів з реінтеграції населення тимчасово окупованих територій» (схожа сума була закладена на зазначені заходи і в державному бюджеті на 2019 рік). Щороку гроші, передбачені на заходи з реінтеграції, Міністерством з питань реінтеграції, відповідальним за цю бюджетну програму, не використовуються і повертаються до державного бюджету України.

Для міжнародних партнерів України, які весь час з моменту окупації Криму реалізують в Україні велику кількість різних грантових програм, видається логічним мати єдину інституцію, через яку в партнерстві з Україною реалізовувати єдину спільну політику щодо окупованого півострова.

Єдина інституція, програми якої фінансувалися б і Україною, і міжнародними партнерами, має суттєві переваги – дозволяє консолідувати зусилля всіх країн, чим було б досягнуто посиленний (синергійний) ефект вкладених зусиль, також дозволяє уникати дублювання, здійснювався би посилений фінансовий контроль – цим усім можна було б досягти більшої ефективності реалізації політики щодо окупованого Криму.

Діяльність Фонду – підтримка як на конкурсній основі (грантова підтримка), так і на поза-

конкурсній (цільова підтримка) заходів, спрямованих на реінтеграцію населення, яке проживає на території тимчасово окупованих Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, та тих, хто вимушено перемістився в інші регіони України.

ЯКІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ФОНДУ РЕІНТЕГРАЦІЇ «КРИМ»?

По-перше, це підтримка громадських організацій, діяльність яких спрямована на реінтеграцію людей та повернення територій; реалізацію та захист прав дітей, молоді з тимчасово окупованого півострова; прав ув'язнених осіб та інших осіб, що підлягають посиленому захисту; підтримка реалізації будь-яких культурних, освітніх та інших гуманітарних ініціатив. Наприклад, у межах цього напрямку підлягає фінансуванню створення анонсованого раніше опорного центру дистанційної освіти в Херсоні для дітей з Криму, державне фінансування підготовчого (нульового) курсу для вступників з Криму, фінансування програм з психологічної та соціальної адаптації вступників з тимчасово окупованого Криму.

По-друге, це підтримка переміщених засобів масової інформації (далі – ЗМІ), що виробляють контент, спрямований на мешканців тимчасово окупованого півострова, на інформування українського суспільства та міжнародної спільноти про ситуацію в/та навколо Криму.

Вироблення контенту (фото, відео, аудіо, друковані матеріали) на культурологічну, історичну, соціально-економічну, політичну тематику має на меті:

– інформування населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях, про можливості отримати публічні послуги в інших регіонах України;

– інформування про формування та реалізацію політики держави щодо населення на тимчасово окупованих територіях;

– формування суспільного переконання у невідворотності звільнення Криму, відновлення територіальної цілісності України;

– створення матеріалів, що спрямовані на висвітлення історії українського Криму (історичні факти щодо сформованих, сталих зв'язків Кримського півострова з іншою територією України);

– вироблення матеріалів про сьогодення Кримського півострова, про негативні наслідки та вплив від окупації як на свідомість кримчан, їхнє життя, так і на соціально-економічний, політичний стан регіону.

Вироблений переміщеними ЗМІ медійний продукт, зокрема, використовуватиметься для організації та проведення публічних заходів як у різних регіонах України, так і на міжнародних майданчиках. Наприклад, фотовиставки та інші візуальні матеріали щодо системних порушень прав людини на окупованій території, знищення культурної спадщини України в Криму, негативні наслідки окупації в екологічній та інших сферах життя Кримського півострова.

Фінансування переміщених кримських ЗМІ в межах однієї програми дозволить створити однаково рівні умови доступу до державного фінансування

всім кримським медіа, уникнути фінансування окремих медіа в ручному штучному режимі, що відповідатиме справедливим очікуванням суспільства та самих ЗМІ. За рахунок формування гнучкого переліку програм, що можуть бути підтримані Фондом, кожне медіа матиме змогу отримати фінансування саме таких програм і напрямів, які є для них унікальними. Конкуренція в межах програм посилить якість контенту.

По-третє, це фінансування проведення публічних заходів щодо ситуації в/та навколо Криму різних рівнів – місцевих, національних, міжнародних, зокрема, підтримка кримських конкурсів та фестивалів, які вихали з Кримського півострова і наразі проводяться в інших регіонах України.

Четвертий напрям. Окремий самостійний напрям, який необхідно виділити, – це підтримка вироблення будь-якого контенту, що стосується культивування теми невідворотності повернення Кримського півострова, популяризує важливі події, зокрема історичні, та створює чітке розуміння сталого нерозривного столітнього зв'язку півострова з іншими регіонами України.

П'ятий напрям – це фінансування наукових досліджень щодо ситуації в/та навколо Криму, які надалі стануть фундаментом для створення стратегічних матеріалів, що максимально сприятимуть реінтеграції людей та територій, звільненню українського півострова від російської навали.

Шостий напрям – це фінансування програм розвитку культу-

Час – це дуже дорогий, але неймовірно потужний ресурс, який, на жаль, у питанні реінтеграції мешканців тимчасово окупованих територій працює проти України. Тому бездіяльність органів державної влади дорівнює відмові держави від окупованих територій. Для нейтралізації негативних геополітичних наслідків нам необхідно не просто діяти, а бути проактивними, аби утримати темпи розвитку ситуації в/та навколо Криму. З іншого боку, прагнення українського суспільства до звільнення півострова та прагнення українських громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях, мають бути синхронізовані саме державою.

ри, мови, відновлення історичної пам'яті корінних народів України (кримських татар, караїмів і кримчаків).

Час – це дуже дорогий, але неймовірно потужний ресурс, який, на жаль, у питанні реінтеграції мешканців тимчасово окупованих територій працює проти України. Тому бездіяльність органів державної влади дорівнює відмові держави від окупованих територій. Для нейтралізації негативних геополітичних наслідків нам необхідно не просто діяти, а бути проактивними, аби утримати темпи розвитку ситуації в/та навколо Криму.

З іншого боку, прагнення українського суспільства до звільнення півострова та прагнення українських громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях, мають бути синхронізовані саме державою.

Фонд реінтеграції «Крим» і є тим хабом, де стикається приватне і державне, особисте й суспільне, національне та міжнародне. Фонд реінтеграції «Крим» – це місце, де синхронізуються очікування, можливості та потреби українського народу.

Фонд є ключовою інституцією реалізації державної політики щодо тимчасово окупованого Криму та єдиною точкою розподілу фінансових ресурсів як України, так і міжнародних партнерів, що дозволить здійснювати збалансовану, виважену і контрольовану державну політику щодо тимчасово окупованої території Кримського півострова.

*До складу Донецької області входить 18 районів, з яких окуповано – 5. До складу Луганської області – 18 районів, з яких окуповано – 6. – Прим. автора

МОНІТОРИНГ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЯ (2014-2020 РР.)

ПАМ'ЯТКИ

Найбільшу загрозу для об'єктів археологічної спадщини в окупованому Криму несуть т. зв. «рятувальні археологічні роботи» на місці будівництва доріг, електромереж, газопроводів, заводів із переробки сміття, інфраструктурні проекти в містах і населених пунктах. Результати таких робіт, які проводяться за дозволами Міністерства культури РФ, не завжди публікуються, на відміну від досліджень, які продовжуються кримськими археологами стаціонарно після окупації. Реакція української влади і фахівців зазвичай з'являлась уже після видачі таких дозволів на проведення робіт на наймасштабніших проектах, висвітлених у російських ЗМІ. Втім, із використанням відкритих даних початок робіт на пам'ятках, їхню локалізацію можна спрогнозувати за рік до фактичного початку.

Денис ЯШНИЙ,
кандидат історичних наук

За програмою «Соціально-економічного розвитку» державними органами Російської Федерації було заплановано реалізацію 854 проектів, 231 з яких плануються до реалізації у 2020-2022 роках. Прям вказівка на роботу у напрямі «Культурна спадщина» подана у 2-х пунктах («ремонтно-реставраційні роботи на 21 пам'ятці» та «фінансування Херсонеса Таврійського»), але всі будівельні проекти, які пов'язані із земляними чи підводними роботами, несуть загрозу археологічній спадщині, ба більше, оплата «рятувальних археологічних робіт» закладена у будівельні проекти.

Так, основні напрями інфраструктурного будівництва в Криму відомі з 2014 року¹, навіть більше, відомі напрями фінансування і проекти, які реалізуються або плануються до реалізації в ході цієї програми. Кожна з планувальних схем, які додаються до проектів на території окупованої АР Крим, проходить узгодження у місце-

Ак-Кая (Біла Скеля).

вому органі охорони культурної спадщини (т. зв. «Государственный комитет по охране культурного наследия Республики Крым»).

* * *

У 2015 році із погодженням у цій інституції проведені розкопки на умовних відрізках будівництва високовольтної лінії проекту «Енергомост Російська Федерація – півострів Крим» від м. Феодосія до с. Ячмінне Ленінського району, від бухти Камиш-Бурунської до с. Приозерне, від с. Глазівка до с. Войкове. Було погоджено проведення земляних та будівельних робіт у зоні будівництва високовольтної лінії проекту «Енергомост Російська Федерація – півострів Крим» на території північної ділянки об'єкта археологічної спадщини «Некрополь "Хроні Північний"» у зоні будівництва об'єкта по титулу «Прокладка кабельної продукції та виконання СМР, ПНР, поставка МТР» і «Про для спорудження підводного переходу КЛ 220 кВ» на території Глазівської сільської ради Ленінського району².

Того ж року було дано погодження на проведення розкопок і видано дев'ять дозволів Міністерством культури РФ на проведення «археологічних робіт» від «розвідок» до «земляних робіт» співробітникам «Кримського регіонального центру археологічних досліджень», БФ «Спадок тисячоліть», ТОВ «Архе», т. зв. «Історико-археологічного музею-заповідника "Неаполь Скіфський"». Ще 4 дозволи було видано на проведення розкопок на території будівництва Сімферопольської ТЕС.

Т. зв. «Государственным комитетом по охране культурного наследия Республики Крым» здійснювався контроль за передачею на зберігання в музейні фонди матеріалів, виявлених у ході археологічних розкопок. За інформа-

Будівництво траси «Таврида».

Мис Ак-Бурун.

цією музеїв і музеїв-заповідників в окупованій АР Крим, з 1 травня 2014 року до 1 травня 2015 року в ці фонди керівниками археологічних експедицій здано 8 824 одиниці зберігання, з них: 69 одиниць зберігання з жовтого металу і 130 одиниць з білого металу (з 1 травня 2013 року до 1 травня 2014 року в фонди музеїв та музеїв-заповідників здано 8 218 одиниць зберігання, з них: 51 одиниця зберігання з жовтого металу і 50 одиниць з білого металу)³.

* * *

У 2016 році було видано дозволи т. зв. «Государственным комитетом по охране культурного наследия Республики Крым» щодо

Так, основні напрями інфраструктурного будівництва в Криму відомі з 2014 року, навіть більше, відомі напрями фінансування і проекти, які реалізуються або плануються до реалізації в ході цієї програми. Кожна з планувальних схем, які додаються до проектів на території окупованої АР Крим, проходить узгодження у місцевому органі охорони культурної спадщини (т. зв. «Государственный комитет по охране культурного наследия Республики Крым»).

ронно-рятувальних робіт» у зоні будівництва високовольтної лінії проекту «Високовольтна лінія 220 кВ Кафа – Сімферопольська ІІ ланцюг». Під будівництво потрапили об'єкти археологічної спадщини: поселення «Чобан Чокрак», поселення «Тууш І», поселення і некрополь «Тобен-Сарай» у Білогірському районі, «Городище і поселення Мелек», поселення «Денисівка І», «Курганна група "Ароматне Г"», «Курган "Мазанка ІІ"», «Курганна група "Кримська Роза Г"».

Видано дозволи щодо можливості проведення земляних, будівельних та інших робіт на ділянках об'єктів археологічної спадщини, «які були повністю піддані рятувальним археологічним розкопкам і за якими надані наукові звіти про проведення охоронно-рятувальних робіт» у зоні будівництва з реалізації проекту «Будівництво транспортного переходу через Керченську протоку», під який потрапив об'єкт культурної спадщини: «Бухта Ак-Бурун». У 2014 році в ході розвідки, проведеної на морській ділянці мостового переходу через Керченську протоку, археологи ІА РАН паспортизували на дні Керченської бухти скупчення античної кераміки площею до 50 000 кв. м. Об'єкт розташовувався на мілководді між мисом Ак-Бурун і міним пірсом Керченської фортеці, був названий «Бухта Ак-Бурун» і був попередньо ідентифікований як культурний шар якірної стоянки торгових суден, де при розвантаженні в море скидали пошкоджену тару. На території пам'ятки планувалося зведення 28 опор технологічного, автомобільного та залізничного мостів, а загальна площа ділянок, які підлягали розкопкам, складала понад 4,5 тис. кв. м. З липня до грудня 2015 р. 3 водолазні станції досліджували 16 ділянок дна за-

гальною площею 1200 кв. м, при цьому піднято і передано на камеральну обробку більше 20 тис. знахідок⁴.

Міністерством культури РФ продовжено видачу 8 дозволів на проведення розкопок під будівництво енергосистеми і газопроводу, за якими були проведені роботи на 16 пам'ятках та «розвідки з локальними земляними роботами».

У результаті розгляду т. зв. «Государственным комитетом по охране культурного наследия Республики Крым» розділу проекту «Забезпечення захисту об'єктів аеропортового комплексу аеропорту Сімферополь від актів незаконного втручання в його діяльність, Республіка Крим» курган був виведений під забудову як курган № 1 у складі виявленого об'єкта археологічної спадщини «Курганна група Новий Аеровокзал» на ділянці будівництва аеровокзального комплексу аеропорту.

Т. зв. «Государственным комитетом по охране культурного наследия Республики Крым» здійснювався контроль за передачею на зберігання в музейні фонди матеріалів, виявлених у ході археологічних розкопок. У ці фонди керівниками археологічних експедицій здано 7 592 одиниці зберігання, з них: 32 одиниці зберігання з жовтого металу і 240 одиниць зберігання з білого металу (з 1 травня 2015 року до 1 травня 2016 року в ці фонди керівниками археологічних експедицій здано 5 563 одиниці зберігання, з них: 102 одиниці зберігання з жовтого і білого металу).

* * *

У 2017-2018 роках більша частина розкопок, дозволених Міністерством культури РФ і погоджених т. зв. «Государственным комитетом по охране культурного наследия Республики Крым» на території АР Крим, проходили по маршруту траси «Керч – Севастополь», про що йдеться вище. Були продовжені роботи на місці будівництва «Магістрального газопроводу Краснодарський край – Крим». Законом т. зв. «Східнокримської АЕ» проведено роботи на поселенні «Тасунове-7» в Ленінському районі. Територія містить залишки розораної пам'ятки, яка була пошкоджена будівельною технікою у 1999 році: частково знято орний горизонт із залишками наземних споруд. Роботи проводились на площі близько 3000 кв. м. Знайдено колекцію античної кераміки і знярядь праці, монет, прикрас⁵.

Ми розглянули проекти на рівні фінансування з федерального бюджету РФ, але місцевим і регіональному керівництву окупованого Криму також направ-

Схема забудови «Магістрального газопроводу Краснодарський край – Крим».

ляються адресні дотації, які не фіксуються у ФЦП. І аналіз відкритих даних місцевого самоврядування щодо загроз культурній спадщині – це майже не досліджена тема.

Прикладом реалізації такого проекту на території об'єктів культурної спадщини є «Виконання будівельно-монтажних робіт по об'єкту: «Будівництво газорозподільного газопроводу для газопостачання вулиць Басенка, Гаспринського міста Бахчисарая». На шляху зазначеного газопроводу опинилися поселення «Топ-Кая» (II-IV ст.), «Старосільське» (II-VII ст.) і кладовище приходу Салачик (XVI-XX ст.) в ущелині Ішек-Сохмак. «Мусульманське кладовище приходу Салачик Асма-кую» – некрополь з тривалою історією використання, що займає південно-східний схил Кала-Асти і дно ущелини.

Адміністрація т. зв. «Бахчисарайського історико-культурного та археологічного заповідника» дозволила проведення таких робіт на пам'ятці, яка перебуває у складі заповідника.

У 2017-2018 роках Російською Федерацією в окупованому Криму розпочато реконструкцію і будівництво нових обходів траси Керч – Севастополь. Експертам проекту вдалося локалізувати 94 об'єкти археологічної спадщини з точністю до декількох десятків метрів, хоча з деяких можлива і полігональна локалізація⁶. У «Переліку пам'яток місцевого і національного значення, розташованих на території АР Крим»⁷, ідентифіковано лише 15 об'єктів. Усі пам'ятки, які потрапили під будівництво, не були внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Незаконні «рятувальні археологічні роботи» проводилися співробітниками Інституту археології РАН, Інституту історії

Неаполь Скіфський.

матеріальної культури РАН, Інституту археології і етнографії Сибірського відділення РАН та т. зв. «Інституту археології Криму РАН», музеїв-заповідників Херсонеса, Бахчисарая, «Неаполя Скіфського», т. зв. «Східно-Кримського музею-заповідника», створеного на базі Керченського історико-культурного заповідника, були проведені роботи на поселенських пам'ятках Криму різних періодів: епохи бронзи, еллінізму і римського часу, раннього і пізнього Середньовіччя, Нового часу.

Через норми будівництва доріг, що діють у РФ, було потрібно виїмання великої кількості ґрунту (для доріг I-ї категорії – по 12 метрів з кожного боку дорожнього покриття), роботи проводилися широкими площами⁸. Під час розкопок були виявлені житлові споруди і виробничі комплекси. Розкопки проводилися і на територіях окремих поховань та поховальних комплексів.

Т. зв. «Кримська новобудівна археологічна експедиція Інституту археології РАН» наприкінці 2018 р. завершила польові роботи на споруджуваних об'єктах транспортної інфраструктури Криму – на трасі Керч – Сімферополь – Севастополь і на автомобільних та залізничних під'їзних коліях

Незаконні «рятувальні археологічні роботи» проводилися співробітниками Інституту археології РАН, Інституту історії матеріальної культури РАН, Інституту археології і етнографії Сибірського відділення РАН та т. зв. «Інституту археології Криму РАН», музеїв-заповідників Херсонеса, Бахчисарая, «Неаполя Скіфського», т. зв. «Східно-Кримського музею-заповідника», створеного на базі Керченського історико-культурного заповідника, були проведені роботи на поселенських пам'ятках Криму різних періодів: епохи бронзи, еллінізму і римського часу, раннього і пізнього Середньовіччя, Нового часу.

Селища бронзового часу, розкриті під час проведених робіт, розташовувалися в основному на Керченському півострові.

Ранній бронзовий вік півострова представлений пам'ятками ямної і кемі-обінської культур, які датуються межею IV-III – першою половиною III тис. до н.е. Вони виявлені в курганах таких об'єктів: «Технопарк», «Льговське», «Біла Скеля», «Добролюбовка», «Кримська Роза-2», Ескі-Юрт, «Курган з ящиком».

Далі буде...

- 1 «Социально-экономическое развитие Республики Крым и г. Севастополя до 2022 года» утверждено постановлением Правительства Российской Федерации от 11.08.2014 г. No 790
- 2 Отчет о деятельности Государственного комитета по охране культурного наследия Республики Крым за 9 месяцев 2015 года // <https://gkokn.rk.gov.ru/ru/structure/178>
- 3 Отчет о деятельности Государственного комитета по охране культурного наследия Республики Крым за 9 месяцев 2015 года // <https://gkokn.rk.gov.ru/ru/structure/178>
- 4 Ольховский С. В., Степанов А. В. Спасательные подводные раскопки на памятнике Бухта Ак-Бурун // Археологические открытия. 2015 год / Отв. ред. Н. В. Лопатин. – М.: Институт археологии РАН, 2017. – С. 285-288.
- 5 Рукавишникова И. В., Меньшиков М. Ю. Исследование античного поселения Тасуново 7. С. 238-239.
- 6 Карта об'єктів археологічної спадщини, які потрапили під будівництво траси «Керч – Севастополь»
- 7 Список памятников местного национального значения, расположенных на территории Автономной Республики Крым // Республиканский комитет охраны культурного наследия Автономной Республики Крым. – Симферополь, 2004. – С. 174-400.
- 8 Указания по проектированию земляного полотна железных и автомобильных дорог СН 449-72.

РУХ «ЗЕЛЕНИХ»

ЯК ЦЕ БУЛО...

Після наступу Добровольчої армії ЦК КП(б) У «з метою посилення керівництва підпільною та партійною боротьбою в тилу денікінської армії» створило Зафронттове бюро (Зафронтбюро) на чолі з С. Косіором. За вказівкою ЦК РКП(б) воно також здійснювало керівництво партійним підпіллям у Криму¹. До його складу входили: С. Просмушкін (Спер), М. Бабахан, О. Бунаков, Б. Горелік (Моїсей)².

Тетяна БИКОВА,
к.і.н., науковий
співробітник Інституту історії
України НАН України

Говорячи про цей період, Ю. Гавен у спогадах писав: «У період з листопада в усіх великих центрах Криму: в Симферополі, Севастополі, Феодосії, Керчі, Ялті, Євпаторії організовуються перші підпільні організації. Найбільші з цих організацій – Симферопольська, Севастопольська, Євпаторійська – невдовзі встановили постійні зв'язки між собою й порушили питання щодо необхідності створення працездатного обкому. Було скликано нараду представників Севастопольської, Симферопольської та Євпаторійської організацій, яка доручила тов. Фрідману поїхати до Одеси (де перебували Шульман і Хайкевич, колишні члени обкому) для з'ясування питання щодо скликання з'їзду і створення обкому в Криму»³.

У поєднанні з арештами, які проводилися владою, зростання цін викликало величезне невдоволення селян. У Криму розпочався так званий рух «зелених». Вони

ФОТО З ВІДКРИТКИ ДЖЕДІ

ФОТО З ВІДКРИТКИ ДЖЕДІ

отримали цю назву через те, що переховувалися в лісах і горах. За своєю орієнтацією «зелені» поділялися на два табори: пробільшовицькі («червоно-зелені») та антибільшовицькі («біло-зелені»).

Пробільшовицький табір «зелених» використовував підтримку більшовицького підпілля в містах та допомогу від їхніх керівників, які постійно приїжджали з Москви чи Києва. Одним зі своїх завдань «червоно-зелений» рух вважав створення в Криму нестабільності. Для цього використовувалися будь-які засоби. Наприклад, С. Бабахан став першим із командирів «зелених», хто від імені Кримревкому взимку 1920 р. заборонив кримсько-татарським селянам заготівлю в лісі дров. Кримські ліси оголошувалися «на воєнному стані з наказом до лісу нікого не пускати, а головне – не випускати нікого з лісу з жодним поліном дров»⁴. У результаті в містах почалася жорстка паливна криза. Така «паливна політика» стала причиною зриву кількох військових операцій білих, адже без палива не можна було зрушити з місць паротяги з військовими. Коли наприкінці серпня 1920 р. на зміну Бабахану приїхав О. Мокроусов, він теж підтвердив на-

каз про заборону вирубки лісу⁵. З вересня він видав наказ, згідно з яким «для остаточного зупинення вирубки лісу – розстрілювати на місці всіх захоплених на роботах у лісі». Якщо не було можливості розстріляти їх одразу, то він рекомендував «брати їх на облік для передання військово-революційному трибуналу після приходу до Криму Червоної армії»⁶.

Антибільшовицький табір (до якого входила значна частина міліфірківців, які тікали від репресій) перебував у більш скрутному становищі, оскільки йому доводилося боротися як з військами Добровольчої армії, так із більшовицьким підпіллям і підпорядкованими йому загонами «червоно-зелених». Показовою є характеристика, яку дав цим «зеленим» свідок подій М. Воронович: «Чинний «зелений» рух не має нічого спільного з бандитизмом, зі зграями грабіжників, що переховуються в горах та лісах. Справжні «зелені» були й є місцевими селянами, що повстали проти добровольчої і більшовицької влади»⁷. М. Бунегін, який публікував своє дослідження «по гарячих слідах», зазначав, що основну роль у масовому партизанському «зеленому» русі Криму відіграли не команди, перекинуті з материка (тобто – більшовицькі заго-

У поєднанні з арештами, які проводилися владою, зростання цін викликало величезне невдоволення селян. У Криму розпочався так званий рух «зелених». Вони отримали цю назву через те, що переховувалися в лісах і горах. За своєю орієнтацією «зелені» поділялися на два табори: пробільшовицькі («червоно-зелені») та антибільшовицькі («біло-зелені»).

а саме кримські татари⁸. Деякі заго-ни склалися виключно з татар. Таким, наприклад, був Карасубазарський загін, створений селянами сіл Топли, Кутлук, Камишли і Оленівка, чи П'ятий полк повстанської армії (який, коли був організований, взагалі отримав назву Татарський). Окрім цього, в Четвертому полку більшу частину склали кримські татари і навіть керував ним «Ібрагим» (справжнє ім'я невідоме) Мустафаєв⁹.

Протягом 1919 р. заго-ни «зелених» завдавали відчутних ударів по силах Добровольчої армії. Влітку та на початку осені, відволікаючи на себе значну увагу добровольців, вони спромоглися сприяти вдалому наступу Червоної армії на півострів¹⁰.

- 1 Хроника революционных событий в Крыму. 1917-1920 гг. – Симферополь, 1969. – С. 141.
- 2 Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. – Симферополь, 2008. – С. 527.
- 3 Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 312. – Арк. 207-209.
- 4 Бабахан Н. Крымская повстанческая (зелёная) армия // Революция в Крыму (Симферополь). – 1924. – No 2 (4). – С. 6.
- 5 Мокроусов А. 90 дней в горах Крыма // Революция в Крыму (Симферополь). – 1924. – No 2 (4). – С. 41.
- 6 Мокроусов А.В. В горах Крыма. – Симферополь, 1940. – С. 90-92.
- 7 Воронович Н.В. «Зелёные» повстанцы на черноморском побережье // Деникин – Юденич – Врангель. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев / Под ред. С.А. Алексева. – М. 1991. – С. 171.
- 8 Бунегин М.Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917-1920 гг.). – Симферополь, 1927. – С. 317.
- 9 Ремпель Л.И. Архив крымских повстанцев (зелёных) // Крым. – 1929. – No 1 (9). – С. 188, 192.
- 10 Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь, 1957. – С. 213.

НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ» ДРУКУЮТЬСЯ ІНФОРМАЦІЙНІ ТА АНАЛІТИЧНІ СТАТТІ, РОЗМІЩЕНІ НА САЙТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГЕНЦІЇ «ГОЛОС КРИМУ» [HTTP://VOICESCRIMEA.COM.UA/](http://VOICESCRIMEA.COM.UA/) – ОФІЦІЙНОГО КРИМСЬКОГО МЕДІА ПАРТНЕРА.

ЦЕЙ НОМЕР ГАЗЕТИ «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ» ВИДАЄТЬСЯ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ «УКРАЇНО, НЕ ЗАБУВАЙ! КРИМ В ОКУПАЦІЇ!» ЗА ПІДТРИМКИ ФОНДУ РОЗВИТКУ ЗМІ ПОСОЛЬСТВА США В УКРАЇНІ (05 ЧЕРВНЯ 2020 РОКУ – 05 КВІТНЯ 2021 РОКУ).

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

ЛАСІ ШМАТКИ КРИМУ, АБО ДИКА «ПРИВАТИЗАЦІЯ»

ми проаналізуємо, яким чином та хто захоплює українські підприємства в Криму, хто їх купує та назвемо імена нових «власників». Крім того, пригадаємо приклад «Укрнафти», яка виграла позов проти Росії через захоплене у Криму майно.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 23715-13555P від 06.02.2019 р.

Засновники

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка
Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім»

Видавець

ТОВ «Видавничий дім «Українська культура»

Юридична адреса

03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1

Директор

Євген БУКЕТ

Головний редактор

Андрій ЩЕКУН

Дизайн та верстка

В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано:

ФОП Хісамдінов А. Ю.

Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії CC BY 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету

Передплатна ціна на 2021 р.: на 6 місяців – 224,64 грн; на рік – 449,28 грн.

У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс

90269

Наклад 1000 прим.

Ціна договірної

